

Avrupa Birliği Yurttaşlığı *

Buket ÖKTEN**

Özet

Avrupa yurttaşlığı, Avrupa siyasi bütünleşme sürecinin bir parçası ve Avrupa Birliği'nin (AB) birlik vatandaşı yaratma çabasının bir ürünüdür. Roma Antlaşması (1957) temelinde kurulan Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu ile başlayan bütünleşme sürecinin önemli konularından biri günümüzde ortak bir kimlik yaratılmasıdır. Maastricht Antlaşmasına kadar ortak bir kimlik oluşturma amacıyla bazı hukuksal adımlar atılmıştır. Yurttaşlık konusunda Maastricht Antlaşmasından (1993) sonra Amsterdam (1997) ve Nice Antlaşmaları (2001) ve son olarak Lizbon Antlaşması (2007) ile bazı düzenlemeler yapılmıştır. Ancak günümüzde AB yurttaşlığı fikrinin henüz tam anlamıyla olgunlaştığını söylemek mümkün değildir.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Avrupa Birliği Yurttaşlığı, Avrupa Siyasi Bütünleşmesi

European Union's Citizenship

Abstract

European Union's citizenship is an essential part of the European political integration process and a product of the effort to create a union's citizenship. One of the most important subjects of the integration process today started with European Coal and Steel Community which has established within the Treaty of Rome (1957) is to maintain a common identity. Till the Treaty of Maastricht (1993), several steps have been undertaken for the purpose of creating a common identity. After this treaty, several regulations have been also set about citizenship through the treaties of Amsterdam (1997) Nice (2001) and Lisbon (2007) as well. However it cannot be said that the idea of the EU's common citizenship is fully developed.

Key words: European Union; European Union Citizenship; European Political Integration

Avrupa yurttaşlığı, Avrupa halklarını karar alma süreçlerine yaklaştırarak ortak bir birlik çatısı altında yaşamanın gerekliliği kapsamında birbirleri arasında ve birlik ile daha fazla bütünleştirme amacı taşıyan bir olgudur. 1957 yılında imzalanan Roma Antlaşması ile üyeler arasında ekonomi politikalarını ve diğer alanlardaki ilişkileri düzenlemek amacıyla Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) kurulmuştur. 1957-1990 arası dönemde ekonomik nitelikli bir topluluk olan AET'de üye devlet vatandaşlarına ancak ekonomik faaliyetlerin serbestçe yerine getirilmesi amacıyla birtakım haklar tanınmıştır. 1970 öncesinde vatandaşlık sadece ulusal düzeyde tanımlanmış olup bu tarihten sonra oluşan siyasi ve ekonomik gelişmeler bu konuda yeni bir bakış açısı getirmiştir. Vatandaşlık kavramı ilk olarak 1974 yılında Paris'te yapılan Avrupa Konseyi toplantısında dile getirilmiştir. Kavram olarak ilk kez kullanılması ve hukuki zemin kazanması ise Avrupa Topluluğu (AT)'yi birlik yapan Maastricht Antlaşması ile olmuştur.¹ Bu anlaşmaya kadar olan dönemde yurttaşlık statüsü yavaş yavaş olgunlaşarak gelecekteki gelişmelere zemin hazırlanmıştır.² Ayrıca Avrupa Anayasası'nı kuracak antlaşmada da bu kavrama yer verilmiştir. Amsterdam Antlaşması ile Avrupa yurttaşlığı konusunda

* Bu makaleyi dilsel olarak esaslı bir şekilde düzeltmek suretiyle çalışmanın gelişmesine ve daha yetkin hale gelmesine katkı sağlayan Hocam Doç. Dr. Fahri Türk'e teşekkürü bir borç bilirim.

** Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrupa Birliği ve Uluslararası Ekonomik İlişkiler Doktora Programı, E-Mektup: buket_okten@yahoo.com

¹ Tezcan, Ercüment, Avrupa Birliği Yurttaşlığı, Gelişim ve Perspektifler, Birikim, 2002, s. 54.

² Tezcan, Ercüment, Avrupa Birliği Hukuku'nda Birey, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s. 392.

düzenlemeler yapılmıştır.³ Avrupa Birliği (AB)'nin ulus üstü bir yapıda olması sebebiyle birlik yurttaşlığı, üye devlet yurttaşlığının ön koşulu olmuştur.

Bu araştırmada AB yurttaşlığının hangi girişimler ile başlatılmış ve ne ölçüde başarılı olmuş olduğu sorusunun cevabı aranacaktır. Bu çalışmada öncelikle AB yurttaşlığının Maastricht Antlaşması öncesi ve sonrası gelişimi incelenecek ve bu anlaşmanın sonuçlarının ne derece başarılı bir girişim olduğu tartışılacaktır. Ardından konu ile ilgili son düzenlemelerin yapıldığı Lizbon Antlaşması ve Avrupa Adalet Divanı'nın ele aldığı örnek olaylar incelenecektir.

Maastricht Antlaşması Öncesi Avrupa Yurttaşlığı Kavramı

Ulusal Yurttaşlık ve Birlik Yurttaşlığı Kavramları

Vatandaşlık, basit anlamıyla bireyle devlet arasındaki hukuki bağı ifade eder. Uluslararası ilişkiler bağlamında değerlendirildiğinde ise bireyi, uluslararası hukukun süjesi olarak devlete bağlayan hukuki bağ şeklinde tanımlanabilir.⁴ AB yurttaşlığı ise kişiyi, kendi devletinin yurttaşlığından başka, diğer üye devletlerin siyasi, ekonomik ve sosyal yaşamıyla ilişkilendirir. Avrupa ülkeleri farklı mecralardan geçerek uluslaşmış olduklarından modern devlete geçiş her yerde aynı zamanda olmamıştır. Örneğin, bu süreç Fransa ve İngiltere'de daha erken, Almanya ve İtalya'da ise daha geç yaşanmıştır.⁵ Farklı uluslaşma süreçleri, ülkelerin kuruluş dönemlerinde kültürlerini ve geleneklerini etkilerken yurttaşlık kelimesinin Avrupa dillerinde farklı anlamlar kazanmasına yol açmıştır. Fransızcada yurttaş, kent içinde sınırlı haklara sahip yurttaşlar birliğine atıfta bulunan "kent" kavramından hareketle oluşmuştur. Benzer bir şekilde İngilizcede de "yurttaş" kent sakini veya kentte yaşayan anlamına gelir. Alman geleneğinde ise yurttaş; ekonomik mücadele ve rekabetle yoğrulmuş kamusal alana girebilmek için, özel korumayı terk eden kişi anlamına gelir. Devletin bir üyesi olarak kabul edilen yurttaş, devlet tarafından konmuş olan kurallar ile sarılıp sarmalanmıştır.⁶ Avrupa'daki farklı yurttaşlık anlayışları, AB'nin kuruluşu ve işleyişi konusunda da etkili olmuşlardır. AB'ye üye ülkelerin farklı geçmişlere sahip olmaları birçok çatışmaya neden olmuştur. Ortak bir AB yurttaşlığı kavramı bu farklı geçmişleri tek bir çatı altında toplamayı amaçlamaktadır.⁷ Ayrıca AB yurttaşlığı ile Avrupa'da siyasi federalizmin ilerlemesine katkıda bulunulması hedeflenmektedir.

AB yurttaşlığı alanındaki düzenlemeler, münhasıran üye devletlerin iç hukuklarına ilişkin hususlarda uygulanamaz. Söz konusu hükümlerin uygulanabilmesi için AB hukukundan kaynaklanan durumların bulunması gerekir.⁸ Bu tür bir uygulamanın gerçekteştirilebileceği, Avrupa Birliği Adalet Divanı (ABAD) tarafından da kabul edilmiştir. Bu nedenle kişinin AB yurttaşlığıyla ilgili bir düzenlemeye dayanarak üye bir

³ Altınbaş, Deniz, Avrupa Birliği'nin Başarısız Girişimi, Avrupa Yurttaşlığı, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 11/3, 2009, s.97.

⁴ Yanıkdağ, Tülin, AB Yurttaşlığı Ulus Devletler Avrupa'sından Yurttaşlar Avrupa'sına, Bilge Adam Stratejik Araştırmalar Merkezi- BİLGESAM, 31.05.2010, <http://www.bilgesam.org/incele/780/-%E2%80%9Cab-yurttasligi%E2%80%9D--ulus-devletler-avrupasi%E2%80%99ndan-yurttaslar-avrupasi%E2%80%99na/#.VoUcrPmLTIU>, (31.12.2015).

⁵ Altun, Birol, Avrupa Birliği Yurttaşlığı ve Avrupa Kimliği Tartışmaları, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006, s.46.

⁶ Turner, B. S., Outline of Theory of Citizenship, (der.) Bryan Turner and Peter Hamilton, Citizenship, Critical Concepts, Routledge, London 1998, 2.Baskı, Cilt 1, s.217.

⁷ Thomassen, Jacques, European Citizenship and Identity, Annual Meeting of the American Political Science Association, Department of Political Science and Research Methods University of Twente, 2005, s.7.

⁸ Marian, Ilie, Legal Framework of EU Citizenship, Economics, Management and Financial Markets, 2012, 7:4, s. 222.

devlete karşı ileri sürdüğü hak talebiyle, onun kendi devletinden talep ettiği haklar arasında farklar bulunmaktadır. İkincisi, kişinin vatandaşlığı ve bunun yarattığı hukuki statünün münhasıran devletlerin iç hukuklarına göre düzenlenebilir oluşudur.⁹ Kurucu antlaşmalar, bir üye ülke vatandaşını ekonomik temsilci olarak değerlendirir. Bu kapsamda vatandaşlık sadece hukuki olarak anayasada belirtilen kavramlara göre belirlenen bir şey değil aynı zamanda her ülkenin kendine has olan kültürel özellikleriyle de ilgilidir.¹⁰ AB'nin kuruluş antlaşmasının 17.maddesinde belirtildiği üzere birlik vatandaşı olan bir kimse öncelikli olarak kendi ülkesinin yasalarının verdiği haklardan faydalanan bireydir. AB yurttaşlığı ulusal yurttaşlık kavramından farklıdır. Amsterdam Antlaşması'nda da ifade edildiği üzere, onun yerini tutmamakla birlikte onu tamamlamaktadır. AB yurttaşlığı herhangi bir üye ülke vatandaşına birliğe dahil olan diğer bir ülkenin vatandaşları ile aynı hakları vermez. Yani AB yurttaşlığı, ulusal vatandaşlıktan ayrılmaz ve farklı haklar vaat etmez. Daha çok ulusal vatandaşlığı, birlik gerçekleri çerçevesinde tamamlayıcı bir işlev görebilir.¹¹

Maastricht Antlaşmasına göre AB vatandaşlığı aşağıdaki haklar çerçevesinde şekillenir. Bunlar; serbest dolaşım ve yerleşim, Avrupa Parlamentosuna seçme ve seçilme, başka bir ülkede kendi ülkesinin diplomatik temsilciliği yoksa bu ülkede diğer üye devletlerin temsilcilikleri vasıtasıyla diplomatik korunma, Avrupa Parlamentosuna dilekçe verme ve gerekirse soruşturmacı talep etme hakları gibi hususlardır. Bu noktada AB vatandaşlığı birlik üyesi olan ülkelerin bireylerine çeşitli haklar vermekle kalmaz aynı zamanda onlara bir takım sorumluluklar da yükler. Çünkü vatandaşlık hem bireysel hakları kullanmayı hem de birlik üyeliğinden doğan yükümlülükler uymayı gerektirir. Diğer bir ifadeyle insan haklarına ve temel özgürlüklere saygı ve hukukun üstünlüğü gibi temel ilkeler üzerine kurulmuş olan AB, üye devletlerin uyruklarının ulusal kimliklerine saygı gösterirken, üyelerine birlik hukukundan kaynaklanan temel haklara riayet etme yükümlülüğünü getirmiştir.¹² Herhangi bir AB vatandaşının diğer bir üye ülkeye gidip istediği gibi hareket edebilme özgürlüğüne sahip olması söz konusu değildir. Kurallar dâhilinde hareket etme, diğer bireylerin hakkını gasp etmeme temel şarttır. Amsterdam ve Maastricht Antlaşmaları Avrupa vatandaşlarına birçok yükümlülükler getirmektedir. Avrupa vatandaşlığı; güvenliğin, özgürlüğün ve adaletin korunduğu ortak bir yaşam alanı vaat eder. Yaratılmak istenen AB yurttaşlığı sadece coğrafi ve tarihi nedenlerin bir ürünü olarak görülmeyip gerçek Avrupa kültürünü meydana getirmeyi hedeflemektedir. Her ne kadar AB'ye üye olan ülkelerin vatandaşları hukuki olarak vatandaşlığın nimetlerinden faydalansalar da, henüz tam anlamıyla bir Avrupa kimliği oluştuğunu söylemek mümkün değildir.¹³

Maastricht Antlaşmasına Kadar Yurttaşlık Konusundaki Gelişmeler

Roma Antlaşması'nda bireylere ve işçilere tanınan birlik sınırları içerisinde serbest dolaşım ve yerleşim hakkının yanı sıra hizmetlerin serbest dolaşımı da kayıt altına alınmıştır. AB Konseyi 15 Ekim 1968 tarih ve 1612/68 sayılı tüzük çerçevesinde işçilerin birlik ülkelerinde serbest dolaşım haklarını detaylı olarak tanımlamıştır. Tüzüğün yedinci maddesi AB üyesi ulus devletlerden birinin yurttaşı olan bir işçinin tabi olduğu

⁹ Akkutay, Ali İbrahim, Avrupa Birliği Yurttaşlarının Birlik Üyesi Olmayan Devlet Ülkelerinde Korunmalarının Hukuksal Niteliği, MHB, 32/1, 2012, s.4.

¹⁰ Delanty, G., *Inventing Europe: Idea, Identity, Reality*, New York 1995, s.163.

¹¹ Cristóbal, Pablo, Jiménez, Lobeira, *EU Citizenship and Political Identity: The Demos and Telos Problems*, *European Law Journal*, 18/4, 2012, s.509.

¹² Yanıkdağ, a.g.e.

¹³ Nicoleta, Olteanu, Camelia, *European Citizenship Versus National Citizenship*, *Agora International Journal of Juridical Sciences*, Vol.(2), 2010, s. 383.

vatandaşlıktan dolayı bir başka birlik ülkesinde farklı bir muameleye tabi tutulamayacağını düzenlemektedir. Tüzüğün diğer maddeleri AB vatandaşı bir kimsenin bir başka birlik ülkesinin işçileriyle çalışma koşulları, sosyal/vergi hakları ve eğitim merkezlerinden faydalanma açısından eşit haklara ve ödevlere sahip olması gerektiğini öngörmektedir.¹⁴ 1970 yılından itibaren birlik yurttaşlığına uzanan yolda bir takım girişimlerde bulunulmuştur. Örneğin 1972 Paris Zirvesinde birlik yurttaşlığının oluşturulması komisyonun teklifiyle Avrupa Parlamentosu tarafından gündeme alınmıştır. Ardından 1974 yılında yine Paris'te düzenlenen zirvede bu kararların hayata geçirilmesi amacıyla çalışma grupları oluşturulmuş ve bir yıl sonra Tindemans Raporu ile ilk defa AB yurttaşlığı terimi resmi bir belgede yer almıştır.¹⁵ Böylece AB yurttaşlarına bir takım somut hakların ve ödevlerin tanınması ön görülmüştür.

1977 yılında Avrupa Parlamentosu tarafından AB yurttaşlığından kaynaklanan hakların bir listesi oluşturulmuş ve birlik üyesi ülkelerin vatandaşlarına istedikleri ülkede ikamet etme hakkı tanınmıştır. 1979 yılında Komisyon bu konuda tasarı hazırlayarak konseye sunmuştur. Konsey, tasarıyı üye devletler tarafından söz konusu haktan kimin yararlanacağına net bir şekilde belirtilmemiş olması, birliğin bu alanda düzenleme yapma yetkisine haiz olmaması, bu hakkın sınırsız kullanılmasının üye devletlerin ekonomilerine yapacağı olumsuz etki nedeniyle kabul etmemiştir. Diğer yandan 10 Aralık 1974 tarihinde Paris'te toplanan devlet ve hükümet başkanları zirvesi sonucu yayınlanan bildirge önemlidir. Bu zirvede benimsenen kararlar, 1979 yılından itibaren Avrupa Parlamentosundaki milletvekillerinin doğrudan seçimle iş başına gelmesinin önünü açmıştır. Doğrudan seçim uygulaması siyasal katılımı ve demokratik işleyişi güçlendirmiştir. Lüksemburg Zirvesinde (1981) vatandaşlık ve serbest dolaşım hususunda önemli olan tek tip "Avrupa Pasaportu"na geçilmesi kararı alınmıştır.¹⁶ 1984 yılında Fontainebleau'da toplanan üye devlet ve hükümet başkanları zirvesinde AB yurttaşlığı ele alınmıştır. Bu toplantıda oluşturulan komite hazırladığı raporda, birlik yurttaşlığını iç ve dış olmak üzere iki boyutlu olarak ele almıştır. Yurttaşlığın dış boyutu daha ziyade üçüncü ülkelere karşı bir Avrupa kimliğinin göstergesi olarak ele alınırken, iç boyutu ise üye devletlerin yurttaşlarının günlük yaşamlarına yansıyan bir takım iyileştirmeleri kapsamaktadır. 14 Şubat 1984 tarihli Spinelli Projesinin üçüncü maddesinde de birlik yurttaşlığı kavramına yer verilmiş ve bu keyfiyetin üye devlet yurttaşlığına bağlı olduğu ifade edilmiştir.¹⁷

Maastricht ve Lizbon Antlaşmaları ile Yapılan Düzenlemeler

Maastricht Antlaşması ve Avrupa Kimliği

AB yurttaşlığı 1 Kasım 1993 tarihinde yürürlüğe giren Maastricht Antlaşması ile hukuki bir boyut kazanmış ve böylelikle üye ülke yurttaşları bazı haklara ve ödevlere sahip olmuşlardır. Maastricht Antlaşması ile bir birlik yurttaşlığı tesis edilmiştir. Fakat bu konudaki hükümler AB Antlaşmasında değil, AT Antlaşmasında yer almıştır. Bu şekilde düzenleme yapılırken topluluk ve birlik kavramları, birlik yurttaşlığı çerçevesinde adeta eşanlamlı olarak değerlendirilmiştir.¹⁸ Konsey tarafından 1990-1992 yılları arasında

¹⁴ Tatransky, Toma'S', European Citizenship Policy: Trying to Stimulate the Citizens' Sense of Belonging to the European Union, Polish Sociological Review, 4/156, 2006, s. 492.

¹⁵ Petrescu, Oana-Măriuca, The Political Citizenship in the Context of the Lisbon Treaty, Romanian Journal of European Affairs, 13/1, 2013, s.45.

¹⁶ Saylan, Semra Eren, Avrupa Birliği Vatandaşlığı Kavramı ve Gelişim Süreci, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007, s. 29.

¹⁷ Tezcan, Ercüment, Avrupa Birliği Yurttaşlığı, Gelişim ve Perspektifler, a.g.e, s.53-59.

¹⁸ Tezcan, Avrupa Birliği Hukuku'nda Birey, a.g.e., s.23.

hazırlanarak kabul edilen üç yönerge uyarınca ekonomik olarak faal olmayan öğrencilere, kendi adına başkasının yanında çalışırken mesleki faaliyetlerini sona erdiren emeklilere ve bağımsız gelir kaynaklarına sahip olan kişilere serbest dolaşım ve ikamet hakkı tanınmıştır. Bu hakları kullanabilmek için kişilerin sağlaması gereken koşul ise ikamet edecekleri devletlerin sosyal güvenlik sistemlerine yük olmamak ve kapsamlı bir sağlık sigortasına sahip olmaktır.¹⁹

Maastricht Antlaşması ile ilk defa ulus devletlerin yurttaşlığının dışında bir yurttaşlık tanımı ortaya çıkmıştır. Antlaşmanın sekizinci maddesinde birlik vatandaşlığının tesis edildiği belirtilerek bir üye devletin uyruğunda olan herkes birlik vatandaşı olarak kabul edilmiştir.²⁰ Antlaşmada ulusal vatandaşlıktan farklı bir vatandaşlık kavramı öngörülmemiştir. Antlaşmanın 8-a maddesinde bütün birlik vatandaşlarının, vücuda getirilen düzenlemelerde ön görülen sınırlamalar saklı kalmak kaydıyla, üye devletlerin toprakları üstünde serbestçe dolaşma ve ikamet etme haklarına sahip oldukları belirtilmiştir. 8-b maddesine göre birlik vatandaşları ikamet ettikleri üye devletlerin uyrukları ile aynı koşullarda mahalli seçimlerde seçme ve seçilme hakkına sahip olmuşlardır.²¹ 8-c maddesine göre ise AB vatandaşları uyruğunda oldukları üye devletlerin temsil olunmadıkları üçüncü ülkelerde şayet diğer üye devletlerin söz konusu ülkelerde diplomatik temsilcilikleri varsa bunlardan yaralanma hakkına sahip olmuşlardır. 8-d maddesi bütün AB vatandaşlarına Avrupa Parlamentosu nezdinde şikâyet etme hakkı tanımıştır.²² Maastricht Antlaşması ile birlik yurttaşlığı statüsü getirilirken, bireyle AB arasında doğrudan hukuksal ve siyasi bir bağ kurmak yerine, Roma Antlaşmasında yer alan eşit muamele ilkesinin kapsam ve içeriğinin genişletilmesinden başka bir şey yapılmamıştır. AB, üye devletlerden farklı bir yapılanma olduğundan, iyi eğitilmiş bireyler birlik mekanizmalarına çabuk uyum sağlarlarken, eğitim düzeyi düşük olan kişilerin AB'ye daha olumsuz baktıkları ve bu konu ile ilgili gelişmeleri umursamadıkları görülmektedir.²³

Birlik yurttaşlığı konusunda Maastricht Antlaşmasının eksiklikleri 1997 tarihli Amsterdam Antlaşması ile giderilmeye çalışılmıştır. Burada altı çizilen ilk konu birlik yurttaşlığının üye devlet yurttaşlığını tamamladığı ancak yerini tutmadığıdır.²⁴ Amsterdam Antlaşması ile getirilen ikinci değişiklik birlik yurttaşlarının serbest dolaşım ve ikamet haklarıyla ilgili düzenlemelerin birlik üyesi devletler tarafından alınacak ortak kararlar doğrultusunda gerçekleştirilmesidir. Son değişiklik ise AB yurttaşlarının birliğin sahip olduğu kurumlara topluluğun resmi dillerinden biriyle başvurma ve başvurduğu dilde cevap alma hakkına kavuşmuş olmasıdır.²⁵

26 Şubat 2001 tarihinde imzalanarak iki yıl sonra yürürlüğe giren Nice Antlaşmasında ise yapılan düzenlemeler dört ana başlık altında toplanabilir. Birincisi, yurttaşlar arasında ayrımcılık yaratılmaması şartı getirilmiştir. İkincisi, AT Antlaşmasının ayrımcılığa karşı gerekli önlemlerin alınmasını düzenleyen 13.maddesine yeni bir paragraf

¹⁹ Crowley, John, Some Thoughts on Theorizing European Citizenship, Innovation, The European Journal of Social Science Research, 12/4, 1999, s.473.

²⁰ Gündoğdu, Yeşim, Avrupa Birliği Yurttaşlığı Avrupa Kimliği Sorununa Çözüm Oluşturabilir mi?, Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, 3/2, 2004, s.18.

²¹ Bozkurt, Ömer, Maastricht Antlaşması ve Avrupa Bütünleşmesi, Amme İdaresi Dergisi, 26/1, 1993, s.16.

²² Junevicious, Algis, European Union Citizenship Within Multicultural Society, European Integration Studies, No:4, 2010, s.41.

²³ Tezcan, Avrupa Birliği Hukukunda Birey, a.g.e., s.392-393.

²⁴ Weiler, J.H.H., To be a European Citizen—Eros and Civilization, Working Paper Series in European Studies, Special Edition, 1998, s.2.

²⁵ Altınbaş, a.g.e., s.99.

eklenmiştir. Böylece Avrupa Parlamentosuna yurttaşlıkla ilgili konularda ortak karar alma mekanizmasını kullanmak kaydıyla birtakım yetkiler verilmiştir. Üçüncüsü, serbest dolaşım ve ikamet hakkı ile ilgilidir. Dördüncüsü, ise birlik yurttaşlarının resmi kurumlara yapacakları yazılı başvurulara özenli bir şekilde cevap verilmesi gerektiği hususudur. Bu sayede vatandaşların dilekçe verme ve cevap alma haklarını daha etkin olarak kullanmaları hedeflenmiştir. Ancak bu konuda herhangi bir süre kısıtlaması getirilmemiş olması, düzenlemede belirsizlikler yaratmaktadır.²⁶ Esasında yukarıda belirtilen politikalarla serbest dolaşımın önündeki tüm engeller ortadan kaldırılarak, AB yurttaşları için özgürlük, güvenlik ve adalet alanı oluşturulması öngörülmüştür. Bu amaçla 1990 yılında sınır kontrollerinin AB'nin dış sınırlarında yapılmasını ngren ve yabancılara u ayı geçmeyen ve u aydan uzun süren yasal ikametlerini düzenleyen Schengen Antlaşması imzalanmıştır.²⁷

Lizbon Antlaşması Kapsamında Avrupa Vatandaşlığı

1 Aralık 2009 tarihinde yürürlüğe giren Lizbon Antlaşmasında, Avrupa vatandaşlığı konusu, demokratik ilkeler başlığı altında yer almaktadır. Antlaşmaya göre AB'nin hiçbir eyleminde vatandaşların eşitliği ilkesinden uzaklaşılmayacak ve ye ülke vatandaşları aynı zamanda AB vatandaşı sayılacaklardır. Ayrıca antlaşmada birlik vatandaşlığının ulusal vatandaşlığın yerine geçmeyeceği ancak ona ek olarak var olacağı vurgulanmıştır. Lizbon Antlaşmasına temel haklar ve özgürlükler şartı dâhil edilmiştir. Fakat bazı ülkeler bu şarta şerh koymak suretiyle antlaşmayı imzalamışlardır.²⁸ Yurttaşlık kavramının u temel sacayağı bireyselliğe dayanan liberalizm, sosyal demokrasi ve topluluk bilinci gibi ilkelerdir. Böylelikle Lizbon Antlaşmasında yurttaşlık ilkesinin gclendirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Temel Haklar ve özgürlükler şartının belgeye dâhil edilerek ulusal parlamentoların gücünün artırılması bir Avrupa halkı oluşturma yönündeki adımlar olarak kabul edilmelidir.²⁹

Lizbon Belgesinin Avrupa yurttaşlığı açısından önemi içerdiği hükümlerden çok onaylanma süreciyle alkalıdır. Uzun bir hazırlık sürecinden sonra 2005 yılında Fransa ve Hollanda tarafından reddedilen Avrupa Anayasası, aradan u yıl geçtikten sonra bu kez İrlandalılar tarafından kabul görmemiştir. Bunun zerine yapılan baskılara ve tehditlere boyun eğen İrlandalılar sonunda ikna edilerek ikinci oylamada Avrupa Anayasasına evet demişlerdir. Böylece Lizbon Belgesi, Polonyalı ve ek liderlerin itirazları da dikkate alınarak değerlendirdikten sonra yürürlüğe girmiştir.³⁰ Lizbon Antlaşmasının asıl amacı, genişlemiş olan AB'nin işleyişini kolaylaştırmak olsa da, kimlik oluşturma sürecine önemli katkı sağlaması düşünmüştür. Tüm Avrupa devletlerini sarıp sarmalayacak bir AB anayasasının, bu ülkelerin halklarını birbirine bağlayarak ortak bir Avrupalılık bilinci yaratacağı düşünmüştür. Böyle bir bilinçlenme gerçekleştirilirken ölüm cezasının kaldırılması ve ortak para biriminin kullanılması gibi somut adımlar büyük önem taşımaktadır. Gizli oturumlarda alınan kararlar halkın dışlandığı hissine kapılmasına neden olduğundan, şeffaflık uygulaması dahi Avrupalılık bilincinin gelişmesi için kullanılmaktadır. Lizbon Antlaşmasının onaylanması AB seçkinleri için öylesine önemli

²⁶ Tezcan, Avrupa Birliği Hukuku'nda Birey, a.g.e., s.142-143.

²⁷ Bilgin, Aslı. A, Avrupa Birliği Adalet Divanı İçtihadı Işığında Serbest Dolaşım ve Birlik Yurttaşlığı, Uluslararası Hukuk ve Politika, 6/23, 2010, s.23.

²⁸ Ateş, a.g.e., s.100.

²⁹ Altınbaş, a.g.e., s.105.

³⁰ şahin, Köksal, "Avrupa Birliği Kurumsal Reform Sürecine Lizbon (Reform) Antlaşması Eksenli Bir Bakış, Sakarya Üniversitesi", 1.Uluslararası Balkanlarda Tarih ve Kültür Kongresi Bildirisi, 10-16 Mayıs 2009, Kosova.

bir husus haline gelmiştir ki muhalefet eden gruplar ve partiler görmezden gelinerek planlanan halk oylamaları iptal edilmiştir.³¹

Lizbon Antlaşmasının getirdiği önemli bir yenilik AB vatandaşlarına birlik politikalarının oluşturulması sürecinde daha fazla söz hakkı tanınması hususudur. Bu çerçevede AB vatandaşları “Vatandaşların İnisiyatifi” olarak adlandırılan bir mekanizma vasıtasıyla en az yedi AB üyesi ülkeden bir milyon imza topladıkları takdirde AB komisyonundan herhangi bir konuda yasa teklifi hazırlanmasını talep edebileceklerdir. Antlaşma sivil toplum örgütleri ve birlik kurumları arasındaki diyalogun önemine değinirken karar alma süreçlerine söz konusu örgütleri daha fazla dâhil etmeyi öngörmektedir. Bu antlaşma Avrupa vatandaşlığını Avrupa demokrasisinin belkemiği olarak tanımlamaktadır.³² Henüz deneme aşamasında olan bu yaklaşımın sonuçları ve etkileri zamanla görülecektir.

Avrupa Adalet Divanının Avrupa Birliği Yurttaşlığına Katkısı ve Başarısı Üzerine Bir Değerlendirme, Örnek Olaylar: Martinez Sala, Rudy Grzelczyk ve Bay Baumbast Kararları

1 Şubat 2003 tarihinde yürürlüğe giren Nice Antlaşması temelinde AB mevzuatına kazandırılan Temel Haklar Yasası ile 2004 tarih ve 38 sayılı Yurttaşlık Yönergesi gibi düzenlemeler yardımıyla AB yurttaşlığı bir kurum olarak daha belirgin hâle gelmiştir. Söz konusu yönergeyle AB vatandaşları birlik ülkelerinde üç aya kadar koşulsuz ikamet etme hakkına sahip oldukları gibi vatandaşı olmadıkları AB ülkesinde beş yıldan fazla kesintisiz olarak çalışırlarsa, sosyal sisteme yük olmama ve kapsamlı sağlık sigortasına sahip olma koşuluyla söz konusu ülkede sürekli ikamet hakkı elde edebileceklerdir. Bu konuda verilebilecek örnekler; Sala, Grzelczyk ve Baumbast kararlarıdır. Bu kararlar doğrudan AT Antlaşmasına (m. 17-18) ve ABİDA’ya (m. 20-21) dayanmaktadır. Avrupa Adalet Divanı, 1998 yılında vermiş olduğu Sala kararı ile ilk kez doğrudan yurttaşlık hükümlerine dayanmış ve böylece bir ilke imza atmıştır.³³

Birinci örnek olayda, 1968 yılından itibaren Almanya’da ikamet eden ve bu süreçte sadece belli dönemlerde çalışan İspanyol vatandaşı Sala, Alman Sosyal Güvenlik Yasası kapsamında çocuk yardımı adı altında verilen sosyal yardımdan faydalanmak üzere Alman makamlarına müracaat etmiştir. Başvuru yaptığı sırasında herhangi bir yerde çalışmayan Sala’nın bu talebi oturma belgesi sunmadığı gerekçesiyle reddedilmiştir. Alman hukukuna göre bu yardımdan faydalanabilmek için ya Alman vatandaşı olmak ya da oturma iznine veya oturma belgesine sahip olmak gerekmektedir. Talebin reddi üzerine Bayan Sala temyiz mahkemesine başvurmuştur. Divan, Almanya’da hukuka uygun olarak ikamet eden İspanyol vatandaşı Sala’dan oturma izni veya oturma belgesi talep edilmesini birlik yasalarının eşit muamele ilkesine aykırı bulmuştur. Diğer yandan Alman vatandaşlarının söz konusu yardımlardan yararlanabilmek için herhangi bir belge sunmaları gerekmemektedir.³⁴

İkinci örnek olay Belçika’da bir üniversitede fizik eğitimi alan Fransız vatandaşı olan Grzelczyk’nin durumudur. Üniversitenin ilk üç yılında yarı zamanlı işlerde çalışarak geçimini sağlamış olan Grzelczyk son yılda maddi sıkıntı yaşamaya başlaması üzerine Belçika hükümeti tarafından kendi vatandaşlarına verilen bir sosyal yardım ödeneğinden

³¹ Altınbaş, a.g.e., s.106.

³² Avrupa Birliği Vatandaşına Söz Hakkı, <http://dw.de/p/175Z6>, (08.01.2013).

³³ Bilgin, a.g.e., s.28.

³⁴ Kochenov, Dimitri, The Right to Have What Rights? EU Citizenship in Need of Clarification, European Law Journal, 19, 2013, s.4.

faydalanmak amacıyla Belçika makamlarına başvurmuştur. Belçika vatandaşı veya bu ülkede işçi statüsüne sahip olmadığı gerekçesiyle başvurusu reddedilen Grzelczyk bunun üzerine konuyu Avrupa Adalet Divanına taşımıştır. Belçika'nın sosyal yardım ödeneğinden faydalanmak için ön gördüğü koşulların vatandaşlığa dayalı ayırım yapmama ilkesi ile çeliştiğini belirten Avrupa Adalet Divanı, kanunların birlik üyesi devletlerin vatandaşlarına eşit bir şekilde uygulanması gerektiğini belirterek yurttaşlık ile ilgili önemli bir adım atmıştır. Öte yandan Avrupa Adalet Divanı 93/96 sayılı yönergede belirtilen gidilen ülkenin sosyal sigorta sistemine yük olmama, belli bir süre yasal olarak gidilen ülkede ikamet etme ve maddi sıkıntının geçici olması gibi hususları göz önüne almamıştır.³⁵ Böylece AB üyesi ülkelerin vatandaşları belli bir süre başka bir üye devletin sınırları içinde ikamet ettikleri takdirde, birlik hukukunun kapsamına giren bir konuda eşit muamele talep etme hakkına sahip olmuşlardır. Ancak belirtmek gerekir ki bir kimsenin böyle bir talepte bulunulabilmesi için ilgili üye devlete lüzumsuz bir şekilde yük olmaması gerekmektedir.

Üçüncü örnek olay ise Alman vatandaşı Bay Baumbast ile Kolombiya vatandaşı olan bir kadının 1990 yılında İngiltere'de evlenmesi ile başlamıştır. Bay Baumbast 1990-1993 yılları arasında önce işçi olarak, ardından da kendi işini kurmak suretiyle İngiltere'de çalışmıştır. 1993'ten sonra ise işlerinin bozulması nedeniyle bir Alman şirketine bağlı olarak birlik dışında bir ülkede çalışmaya başlamıştır. İngiltere'de beş yıllık bir oturma iznine sahip olan çift 1996 yılında süresiz ikamet hakkı almak amacıyla İngiltere makamlarına başvurmuştur. Ancak başvuru Bay Baumbast'ın işçi olmadığı gerekçesiyle reddedilmiştir. Nitekim söz konusu dönemde İngiliz makamlarına göre Bay Baumbast İngiltere'de çalışmadığı gibi 90/364 sayılı yönergede belirtilen gidilen ülkenin sosyal güvenlik sistemine yük olmama ve kapsamlı sağlık sigortasına sahip olma şartlarını da yerine getirmemiştir. Diğer yandan Bay Baumbast İngiltere'de ikamet etmeye başladığı tarihten itibaren hiç bir sosyal yardımdan faydalanmamıştır ve Almanya'da geçerli olan kapsamlı bir sağlık sigortasına sahip olmuştur. Ancak İngiliz makamları söz konusu sağlık sigortasının acil durumları kapsamadığından hareketle gerekli şartların yerine getirilmediğine hükmetmişlerdir. Avrupa Adalet Divanı Baumbast'ın İngiltere'de ikamet ettiği süre boyunca sosyal yardım talebinde bulunmamış olması kendi gelirine sahip AB üyesi bir devletin vatandaşı olması ve kapsamlı bir sağlık sigortasına sahip olmasına rağmen acil yardım sigortasının bulunmaması nedeniyle 90/364 sayılı yönergede belirtilen koşulları sağlamadığına hükmetmiştir.³⁶ Ancak bu karar, birlik hukukunun genel ilkelerinden olan orantılılık ilkesine aykırı olarak değerlendirilmiştir.

Avrupa Birliği Yurttaşlığı Kavramının Başarısı

1993 yılından beri uygulamada olmasına rağmen Avrupa yurttaşlığı ilkesi amaçlanan hedefi gerçekleştirememiştir. Bunun temel nedeni yurttaşlık ilkesinin tartışmalı olmasıdır. Yurttaşlık kelime anlamı olarak bir devlete üyelik anlamına gelmesine rağmen, Avrupa yurttaşlığı henüz bir devlete üyeliği ifade etmemektedir. Maastricht ve Amsterdam antlaşmaları ile oluşturulan Avrupa yurttaşlığı ilkesi çerçevesinde kabul edilmiş olan ilkeler ortak bir devlet vatandaşlığı yaratmaya yöneliktir. Öte yandan Avrupalı bürokratlar AB'nin bir devlet olmadığı konusunda ısrar etmektedirler.³⁷ Avrupa yurttaşlığı ilkesinin sembolik olmaktan öteye geçememesinin önemli nedenlerinden birisi bu kavramın AB

³⁵ Kostakopoulou, Dora, The Evolution of European Union Citizenship, European Political Science, 7, 2008, s. 289.

³⁶ Kostakopoulou, Dora, European Union Citizenship: Writing the Future, European Law Journal, 13/5, 2007, s. 637.

³⁷ Gian, Enrico, Rusconi, Bir Avrupalı Kimliği İnşa Etmenin Zorluğu, Türkiye Günlüğü, Bahar 2005, s.109.

yurttaşları arasında eşitlik yaratmaktan uzak olmasıdır.³⁸ AB ülkelerinin vatandaşlarının eşit olduğu dile getirilse de, üye ülkelerin farklı uygulamalarından kaynaklanan eşitsizlikler söz konusudur. Günümüzde her AB ülkesi vatandaşı, sadece kendi ulusal devletinin vatandaşlarına tanımış olduğu sosyal, ekonomik ve siyasi haklardan yararlanabilmektedir. AB'nin, birlik üyeleri için genel anlamda bağlayıcı nitelikte temel haklara ve özgürlüklere sahip olmaması yurttaşlık ilkesinin başarıya ulaşmasının önündeki engellerden bir diğeridir.³⁹

Kısa vadede Avrupa kimliğinin oluşmasını ve Avrupa yurttaşlığı ilkesinin başarıya ulaşmasını beklemek yanlış olur. Çünkü AB bugün hâlâ inşa halindeki bir güçtür. AB'nin geleceği belli olmadığı gibi, genişleme süreçleri sonrasında nasıl bir siyasi, kültürel ve sosyal yapıya sahip olacağını öngörmek de zordur. Genişleme, AB'nin sadece ekonomik ya da siyasi yapısını değil, kültürel gelişimini de derinden etkilemektedir. Bu yüzden ortak bir Avrupalılık bilincinin oluşması için genişlemenin zamana yayılması gerekecektir.⁴⁰ Genişlemenin kısa aralıklarla yapılması birlik bünyesinde kültürel, ekonomik, tarihi ve kurumsal farklılıkları artıracığından ortak Avrupa kimliğinin oluşmasını olumsuz yönde etkileyebilecektir. Şu halde Avrupa yurttaşlığı ilkesinin başarıya ulaşabilmesi için ortak bir Avrupa kimliğinin uzun vadede gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Yurttaşlık kavramının birliğin eski/yeni veya güçlü/zayıf üyeleri arasında birçok alandaki farklılıktan dolayı dışlayıcı bir hal alması kuvvetle muhtemeldir. Bugün gelinen nokta itibarıyla AB'nin siyasi geleceği belirsizdir. AB bürokratları, birlik anayasasının İrlanda tarafından reddedilmesi karşısında ciddi bir şaşkınlık yaşamışlardır.⁴¹ AB yurttaşlığı olgusu tek bir faktöre bağlı olarak oluşturulabilecek bir kavram değildir. Önceleri daha türdeş bir yapıya sahip olan AB son yıllarda sınırlarının genişlemesiyle bu özelliğini kaybederek farklı geleneklerden ve kültürlerden gelen insanların oluşturduğu bir kuruluş haline gelmiştir.⁴² Maastricht Antlaşması'nın tanıdığı haklar sadece siyasi alanla sınırlı olup ekonomik, sosyal ve kültürel alanları kapsamaz. Bu önemli bir eksikliklerdir. Avrupa yurttaşlığı farklı dil, din ve cinsiyet özelliklerini ve bu temelde inşa edilen kimlik taleplerini dikkate almadığından ortak bir Avrupa üst kimliği oluşturma ihtiyacına cevap vermekten şimdilik uzaktır.⁴³

Sonuç

Yurttaşlık kelime anlamı itibarıyla devlet ile birey arasındaki hukuki bağı ifade etmektedir. AB yurttaşlığı ise, üye ülkelerin vatandaşlarına çeşitli alanlarda haklar ve ödevler sağlamaktadır. Avrupa Topluluğu'nun en önemli projelerinden biri olan yurttaşlık kavramının hukuki zemine oturması 1993 tarihli Maastricht Antlaşması ile olmuştur. AB yurttaşlığı kavramı üye ülke vatandaşlarının kendi ulusal vatandaşlıkları yerine geçen bir yurttaşlık değildir. Sadece ulusal kimliğin tamamlayıcısı niteliğindedir. Üye devletlerin vatandaşlarının haklarının ve özgürlüklerinin korunmasına hizmet eder.

Ortak Avrupa yurttaşlığı ile ilgili uygulamalara ve kurallara bakıldığında, henüz AB yurttaşlığının ulusal yurttaşlıkla ikame edilemediği görülmektedir. Herhangi bir üye ülke vatandaşı öncelikle kendi ülkesinin siyasi ve hukuki haklarına sahiptir. Birlik

³⁸ Lobeira, Pablo, Cristóbal, Jiménez, EU Citizenship and Political Identity: The Demos and Telos Problems, *European Law Journal*, 18/4, 2012, s. 509.

³⁹ Thalmeier, Bettina, "Braucht die EU eine eigene Identität?", *C.A.P Studie*: 1, 2005, s. 10.

⁴⁰ Nicoleta, Olteanu Camelia, a.g.e., s. 385.

⁴¹ Çelebi, Aykut, *Avrupa: Halkların Siyasal Birliği*, Metis Yayınları, İstanbul 2002, s.77.

⁴² Magette, Paul, *How Can One be European? Reflections on the Pillars of European Civic Identity?*, *European Law Journal*, 13/5, 2007, s. 664.

⁴³ Gündoğdu, a.g.e., s.23.

yurttaşlığının ön şartı ise herhangi bir üye devletin vatandaşı olmaktan geçmektedir. AB’de ulus devletlerin hâlen başat güç olmaları Avrupa bütünleşmesinin bu devletlerin izin verdiği ölçüde gerçekleşebileceğini göstermektedir. Vatandaşlığın önemli bileşeninden birisi olan aidiyet unsuru AB yurttaşları bağlamında henüz gerçekleşmiştir. AB günümüzde sahip olduğu kurumsal yapısından dolayı ortak bir Avrupa kimliği oluşturacak durumda değildir.

Kuruluğu ve birlik haline gelişi henüz çok eski bir tarihe dayanmayan AB, kimlik konusundaki tartışmaları önümüzdeki yıllarda da yapmaya devam edecektir. Avrupa bütünleşmesinin başlatılmasından bu yana elli yıl gibi bir süre geçmiş olmasına rağmen AB bu kısa sürede büyük değişimler geçirmiştir. Bundan dolayı AB’nin elli yıl sonra hangi noktaya geleceğini tahmin etmek oldukça zordur. AB’nin geleceği üzerine yapılan tahminler günümüz şartlarından hareketle ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda üye ülke halklarının AB yurttaşlığının ulusal yurttaşlığı tehdit etmediğine ikna edilmesi büyük önem taşımaktadır. İrlanda, Nice ve Lizbon’daki halk oylamaları göstermektedir ki AB halkları kendi ulusal kimliklerinin tehdit altında olmadığına inandıkları zaman bütünleşmeye izin vermektedirler. AB yurttaşlığı, Avrupa politikalarının üye ülkelerin halkları tarafından daha çok benimsenmesini sağlamak amacıyla uygulamaya konulan önemli bir girişimdir. Hâlihazırda ulus üstü bir yapı arz eden AB’nin bir devlet olamaması AB vatandaşlığı fikrinin henüz istenilen başarıya ulaşamamasının nedenidir.

KAYNAKÇA

- Akkutay, Ali, İbrahim, Avrupa Birliği Yurttaşlarının Birlik Üyesi Olmayan Devlet Ülkelerinde Korunmalarının Hukuksal Niteliği, MHB, 32/1, 2012.
- Altınbaş, Deniz, Avrupa Birliği'nin Başarısız Girişimi: Avrupa Yurttaşlığı, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 11/3, 2009.
- Altun, Birol, Avrupa Birliği Yurttaşlığı ve Avrupa Kimliği Tartışmaları, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006.
- Ateş, Emine, Kimlik ve Yurttaşlık Tartışmalarında Avrupa Kimliği ve Avrupa Birliği Yurttaşlığı, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2008.
- Avrupa Birliği Vatandaşına Söz Hakkı, <http://dw.de/p/175Z6>, (08.01.2013).
- Bilgin, Aslı. A, Avrupa Birliği Adalet Divanı İçtihadı Işığında Serbest Dolaşım ve Birlik Yurttaşlığı, Uluslararası Hukuk ve Politika, 6/23, 2010.
- Bozkurt, Ömer, Maastricht Antlaşması ve Avrupa Bütünleşmesi, Amme İdaresi Dergisi, 26/1, 1993.
- Cristóbal, Pablo, Jiménez, Lobeira, EU Citizenship and Political Identity: The Demos and Telos Problems, European Law Journal, 18/4, 2012.
- Crowley, John, Some thoughts on theorizing European citizenship, Innovation", The European Journal of Social Science Research, 12/4, 1999.
- Çelebi, Aykut, Avrupa: Halkların Siyasal Birliği, Metis Yayınları, İstanbul 2002.
- Delanty, G., Inventing Europe: Idea, Identity, Reality, New York 1995.
- Gian Enrico Rusconi, Bir Avrupalı Kimliği İnşa Etmenin Zorluğu, Türkiye Günlüğü, Bahar 2005.
- Gündoğdu, Yeşim, Avrupa Birliği Yurttaşlığı Avrupa Kimliği Sorununa Çözüm Oluşturabilir mi?", Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, 3/2, 2004.
- Habermas, J., The European Nation State. Its Achievements and Its Limitations: On the Past and Future of Sovereignty and Citizenship, Ratio Juris, C. 9, 1999.
- Junevicious, Algis, European Union Citizenship Within Multicultural Society, European Integration Studies, No:4, 2010.
- Kochenov, Dimitri, The Right to Have What Rights? EU Citizenship in Need of Clarification, European Law Journal, 19, 2013.
- Kostakopoulou, Dora, European Union Citizenship: Writing the Future, European Law Journal, 13/5, 2007.
- Kostakopoulou, Dora, The Evolution of European Union Citizenship, European Political Science, 7, 2008.
- Lobeira, Pablo, Cristóbal Jiménez, EU Citizenship and Political Identity: The Demos and Telos Problems, European Law Journal, 18/4, 2012.
- Petrescu, Oana-Măriuca, The Political Citizenship in the Context of the Lisbon Treaty, Romanian Journal of European Affairs, 13/1, 2013.
- Magnette, Paul, How Can One be European? Reflections on the Pillars of European Civic Identity?, European Law Journal, 13/5, 2007.
- Marian, Ilie, Legal Framework of EU Citizenship, Economics, Management and Financial Markets, 7/4, 2012.
- Nicoleta, Olteanu Camelia; European Citizenship Versus National Citizenship, Agora International Journal of Juridical Sciences, Vol.(2), 2010.
- Saylan, Semra Eren, Avrupa Birliği Vatandaşlığı Kavramı ve Gelişim Süreci, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007.

Şahin, Köksal, “Avrupa Birliği Kurumsal Reform Sürecine Lizbon (Reform) Antlaşması Eksenli Bir Bakış, Sakarya Üniversitesi”, 1.Uluslararası Balkanlarda Tarih ve Kültür Kongresi Bildirisi, 10-16 Mayıs 2009, Kosova, 2009.

Tatransky, Toma´S, European Citizenship Policy: Trying to Stimulate the Citizens’ Sense of Belonging to the European Union, Polish Sociological Review, 4/156, 2006, s. 489-503.

Tezcan, Ercüment, Avrupa Birliği Yurttaşlığı: Gelişim ve Perspektifler, Birikim Dergisi, Sayı: 157, 2002.

Tezcan, Ercüment, Avrupa Birliği Hukuku’nda Birey, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.

Thalmeier, Bettina, Braucht die EU eine eigene Identität?, C.A.P Studie: 1, 2005.

Thomassen, Jacques, European Citizenship and Identity, Annual Meeting of the American Political Science Association, Department of Political Science and Research Methods University of Twente, 2005.

Turner, B. S. , Outline of Theory of Citizenship, (der.) Bryan Turner and Peter Hamilton, Citizenship, Critical Concepts, Roudledge, Second Edition, London, 1998.

Weiler, J.H.H. To be a European Citizen-Eros and Civilization, Working Paper Series in European Studies, Special Edition, 1998.

Yanıkdağ, Tülin, AB Yurttaşlığı Ulus Devletler Avrupa’sından Yurttaşlar Avrupa’sına, Bilge Adam Stratejik Araştırmalar Merkezi- BİLGESAM, 2010. 31.05.2010, <http://www.bilgesam.org/incele/780/-%E2%80%9Cab-yurttasligi%E2%80%9D--ulus-devletler-avrupasi%E2%80%99ndan-yurttaslar-avrupasi%E2%80%99na/#.VoUcrPmLTIU> (31.12.2015).